

STANISŁAW BARAŃSKI

Lasy Gór Świętokrzyskich w „Sylwanie“ z lat 1820—1858

Леса Свентокшиских гор в «Сильване» за 1820—1858 годы

Forests of the Świętokrzyskie Mts. in „Sylwan” copies from years of 1820—1858

Po rozbiorach Polski możliwości rozwoju nauki i gospodarki narodowej były ograniczone. Dopiero po utworzeniu Królestwa Polskiego (Kongresowego) powstały warunki do wyodrębnienia gospodarstwa leśnego. Do prowadzenia w nim racjonalnej gospodarki potrzebni byli pracownicy o odpowiednich kwalifikacjach zawodowych. W tym celu rząd Królestwa Polskiego utworzył w 1818 r. Szkołę Szczególną Leśnictwa w Warszawie a później Szkołę Leśną Praktyczną oraz zezwolił na wydawanie od 1820 r. „Sylwana”, pierwszego czasopisma leśnego w kraju i jednego z pierwszych tego typu periodyków w Europie. Wydawanie „Sylwana” miało wielki wpływ na kształtowanie się polskiej nauki leśnictwa, a oddziaływanie jego wykraczało daleko poza granice Królestwa Polskiego.

Świętokrzyskie lasy rządowe, jako przeważnie górnicze, miały szczególne i ważne znaczenie w gospodarce narodowej, toteż władze leśne kierowały na te obszary więcej pracowników z kwalifikacjami zawodowymi niż to czyniono w innych województwach. („Sylwan” tom 6). Tutaj też pracowali znani i zasłużeni leśnicy, jak: W. K o z ł o w s k i, M. R e u m a n n, L. N o w i c k i, G. H e n k e, W. B a r a n o w s k i, A. A u l e i t n e r i inni. Niektórzy z nich krytykowali wprowadzone w kraju założenia gospodarcze oparte na wzorach niemieckich (tom 1 i 6) i dążyli do opracowania zasad hodowlanych, odpowiadających krajowym warunkom przyrodniczo-leśnym.

Wiadomości o lasach świętokrzyskich opublikowane w „Sylwanie” można podzielić na 5 działów: stan organizacyjny, urządzenie i zagospodarowanie lasu, użytkowanie lasu, botanika leśna, łowiectwo i wykazy personalne pracowników administracji leśnej.

Rozwój gospodarczy kraju przyczynił się do wzrostu znaczenia lasu jako bazy surowca drzewnego, przeznaczonego dla przemysłu górniczo-hutniczego oraz na rynek krajowy i zagraniczny. Znaczenie drewna w gospodarce narodowej zrodziło myśl rejonizacji lasów rządowych w zależności od potrzeb i możliwości ich użytkowania. Wydzielone kompleksy leśne nazywano lasami górniczymi, spławnymi itd. Ponieważ przemysł górniczo-hutniczy skoncentrowany był w województwach sandomierskim i krakowskim, przeto lasy położone najbliżej zakładów przemysłowych przeznaczano na potrzeby przemysłu (tom 24).

W okresie Księstwa Warszawskiego na ten cel przeznaczano w dep. radomskim 5 ekonomii łącznie z lasami: bodzentyńskimi, iłżeckimi, kieleckimi, sandomierskimi i suchedniówskimi, a w departamencie krakowskim klucz Jaworzno. Po przeprowadzeniu demarkacji Królestwa Polskiego klucz ten przyłączono do Rzeczypospolitej Krakowskiej, a w jego miejsce przeznaczono dobra Sławków, Bobrowniki i Sulików.

W 1816 r. lasy te oddano pod zarząd Głównej Dyrekcji Górniczej w Kielcach, która administrowała leśnictwami: Kielce, Iłża, Suchedniów, Samsonów, Olkusz i Siewierz. W latach 1818—1819 powierzchnia ich zwiększyła się wskutek przyłączenia lasów po kasacji niektórych zakonów. Po zlikwidowaniu Głównej Dyrekcji Górniczej lasy górnicze przekazano w 1826 r. Wydziałowi Lasów w Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu i podzielono je na 14 leśnictw, z których dziesięć (Bodzentyn, Iłża, Przedbórz, Łągów, Zwoleń, Kielce, Małogoszcz, Szydłów, Olkusz i Olsztyn) przeznaczono na zaopatrzenie zakładów górniczo-hutniczych. W 1828 r. rząd nabył dobra szydlowieckie i z lasów należących do tej majątności utworzył leśnictwo szydlowieckie z przeznaczeniem dla górnictwa, w miejsce leśnictwa Szydłów, które przeszło do zwykłych lasów rządowych. W latach 1839—1863 przejściowo użytkowano leśnictwo Chlewiska, które skonfiskowano S o ł t y k o m.

Mimo formalnego przejścia w 1826 r. lasów górniczych pod ogólny zarząd państwowy (tom 24), to jednak spełniały one w dalszym ciągu rolę usługową, a górnictwo wywierało wpływ na gospodarkę leśną w tych jednostkach. Prowadziło to do powstawania sprzeczności między górnictwem i administracją leśną i hamowało rozwój leśnictwa.

Po uwzględnieniu zmian powstałych w związku z czynszowaniem wsi w dobrach rządowych, lasy regionu świętokrzyskiego podzielono administracyjnie na 7 leśnictw.

Już w pierwszym tomie „Sylwana” redakcja położyła nacisk na problematykę związaną z urządzeniem i hodowlą lasu. Najwcześniej wprowadzono racjonalną gospodarkę w lasach górniczych, najważniejszych dla rządowych zakładów przemysłu żelaznego. Lasy te stały się jakby obiektem doświadczalnym dla pozostałych lasów skarbowych. Pierwsze uporządkowanie lasów rządowych nastąpiło na podstawie postanowienia namiestnika królewskiego z 1816 r. przez ogólny pomiar oraz wyznaczenie w nich zrębów. Po przejściu lasów górniczych opracowano i wydano dla nich w 1827 r. instrukcję urządzenia lasu (tom 9), która wprowadzała ogólne oszacowanie lasów na podstawie powierzchni próbnych lub tablic H. Pfeila. Obszar Królestwa Polskiego podzielono na trzy strefy klimatyczne (tom 4): zimną, umiarkowaną i łagodną. Lasy Gór Świętokrzyskich zaliczono do strefy łagodnej, w której występowały drzewostany mieszane z jodłą, bukiem i modrzewiem. Autorem opracowania był Ludwik P l a t e r, pierwszy organizator leśnictwa polskiego. We wspomnianej publikacji podano także dane statystyczne, dotyczące powierzchni i występowania poszczególnych gatunków drzew. Modrzew zajmował 2 519 ha, czyli 0,5 % ogólnej powierzchni leśnej województwa sandomierskiego.

Następna instrukcja urzędniowa została wydana w 1839 r. i miała ostatecznie uregulować gospodarkę leśną (tom 15). W lasach rządowych prowadzono wówczas dwa gospodarstwa: wysokopiennie (nasienne) i niskopiennie (odroślowe). Drzewostany rębne w gospodarstwie wysoko-

piennym użytkowano przeważnie rębnią częściową, stosując tzw. ręby następne: ciemny, jasny i zupełny. Od 1845 r. wprowadzono ręb przygotowawczy i obsiewny (tom 23). Odnowienia sztuczne do 1842 r. były rzadko stosowane, a powierzchnie wyrabane odnawiały się w większości przez samosiew. Stałe kredyty na odnowienie przydzielono najpierw lasom górniczym, toteż w dość krótkim czasie prace z zakresu hodowli lasu na obszarze Gór Świętokrzyskich doprowadzono do stanu przodującego w kraju i dorównującego państwom zachodnim. Szczególną uwagę zwrócono na rozmnażanie modrzewia i cisa (tom 16), w wyniku czego leśnicy ze świętokrzyskich lasów rządowych przyczynili się do urzeczywistnienia zamierzeń władz leśnych w rozpowszechnianiu modrzewia na całym obszarze Królestwa Kongresowego. Próby hodowli sztucznej cisa czyniono w leśnictwach Samsonów, Kielce (tom 21) i innych jednostkach gospodarczych.

Wzrost zapotrzebowania na drewno określił w pierwszej połowie XIX wieku cel gospodarstwa leśnego, a mianowicie by użytkowanie lasu stało się trwałe i planowe. Obrót drewna poddano ścisłej ewidencji przez zaprowadzenie księgowości materiałowej i znakowania na zrębach wyrobionych materiałów drzewnych (tom 16). Jednostką pomiarową drewna użytkowego była stopa sześcienna (polska 0,024 m³ i rosyjska 0,028 m³). Dla drewna opałowego jednostką pomiarową był sażeń leśny o objętości 108 stóp sześciennych lub ćwierćsześcienny o kubaturze 85,75 stóp sześciennych.

Zasady wydawania drewna z lasów górniczych dla zakładów przemysłowych podano w 24 tomie „Sylwana”. Gospodarka surowcem drzewnym była rozrzutna, bowiem w 98% drewno przeznaczano na węgiel drzewny i opał. Cena ustalona za 1 sażeń była symboliczna, gdyż wynosiła $\frac{1}{10}$ wartości stawek rynkowych. Dopiero w 1859 r. wprowadzono pełną odpłatność za drewno pobierane przez zakłady przemysłu żelaznego. Choć wykorzystanie wyrabianego surowca nie było ekonomiczne, to pobieranie masy drzewnej z 1 ha było niższe od przyrostu. Zagadnienie produkcji węgla drzewnego było w tym czasie ważne, na co wskazuje zamieszczenie specjalnej pracy o węglarstwie w 5 tomie „Sylwana”.

Przy ścinie drewna posługiwano się początkowo tylko siekierami. Dopiero w 1822 r. została użyta do ściniki w świętokrzyskich lasach rządowych piła poprzeczna. Wprowadzanie jej do produkcji odbywało się jednak powoli (tom 16).

Oprócz wypalania węgla drzewnego produkowano popiół drzewny, potaż i smołę. Bartnictwo uprawiano do 1837 r. Pozyskiwano również kopaliny (marmur, wapień, glinę, kamień), korę garbarską, paszę dla nierogacizny i ściółkę. Wypas bydła w drugim ćwierćwieczu ulegał stopniowo likwidacji.

Sprzedaż zakładów górniczo-hutniczych na podstawie decyzji z 1866 r. doprowadziła do ostatecznego zerwania zależności leśnictwa od górnictwa. Rozwijający się kapitalizm przyczynił się do zmniejszenia powierzchni lasów rządowych przez sprzedaż niektórych zasobnych obszarów leśnych w ręce prywatne, jak np. w 1870 r. lasów leśnictwa Iłża spółce prywatnej, kierowanej przez Antoniego F r a e n k l a, która w 1875 r. zorganizowała się w Spółkę Akcyjną Towarzystwa Zakładów Starachowickich.

Łowiectwo i zoologia były dziedzinami dość szeroko potraktowanymi przez

redakcję „Sylwana”. Drobne wzmianki z dziedziny łowiectwa, dotyczące lasów świętokrzyskich, zamieszczono w tomach 3, 5 i 17. Najwięcej wiadomości na ten temat znaleźć można w pracy Mikołaja Reumanna pt. „Gospodarstwo łowieckie”, zamieszczonej na 678 stronicy w 20 tomie „Sylwana”. Reumann przez dłuższy czas pełnił obowiązki inspektora w lasach górniczych i zamieszkiwał w Rejowie koło Suchedniowa, przeto jego znajomość Puszczy Świętokrzyskiej była gruntowna. W cytowanej pracy zawarte są wiadomości historyczne (nie odpowiadające w pełni stanowi dzisiejszej wiedzy), jak również dane o występowaniu zwierzyny łownej, jej hodowli, łowach i polowaniu, prawie łowieckim i inne. Widocznie dużo wówczas występowało wilków, skoro w okresie 8 miesięcy 1843 r. pracownicy służby leśnej w lasach górniczych upolowali i wytruli 85 sztuk. Jelenie występowały we wszystkich leśnictwach regionu świętokrzyskiego. Ostatni niedźwiedź padł w leśnictwie Bodzentyn w drugim dziesięcioleciu XIX wieku. Ostatniego łośia upolowano w dobrach szydłowieckich (koło wsi Ciechostowice), należących wówczas do Mikołaja Radziwiłła. Do 1844 r. w leśnictwach Bodzentyn, Iłża i Samsonów występował głuszc. Warto dodać, że „Sylwan” zawiera także opracowanie M. Cygańskiego pt. „Myślistwo ptasze” (tom 17) z 1584 r. z przypisaniami i objaśnieniami A. Wagi.

Zamieszczano również wiele monografii botanicznych poszczególnych gatunków drzew leśnych pióra M. Szuberta, profesora Szkoły Specjalnej Leśnictwa i Uniwersytetu Warszawskiego. Z wielu wzmianek dotyczących lasów świętokrzyskich, we wspomnianych opracowaniach na uwagę zasługują cztery: „Opisanie modrzewiu” (tom 12), „Opisanie dębu znakomitej wielkości” (tom 6), „Opisanie wiązów” (tom 17) i „Opis szczególnego spostrzeżenia na pniakach jodłowych” (tom 5). W pracy pierwszej podano wiadomości o występowaniu w leśnictwie Samsonów i Szydłowiec modrzewia na powierzchni 1918 ha. Drzewostany te w czasie prac urzędniowych zostały wydzielone w dwa oddzielne obrębry, dla których opracowano specjalne wskazówki gospodarcze. Autor apelował o wzmożenie i rozszerzenie hodowli tego gatunku. W drugim opracowaniu M. Szubert opisał i podał szczegółowe wymiary dębu zwanego Bartkiem, rosnącego we wsi Bartków koło Zagnańska. Według ówczesnego pomiaru miąższość Bartka wynosiła około 69 m³ grubizny. Pomiar wykonany w 1959 r. przez mgra inż. T. Zielińskiego i mgra inż. S. Miśkiewicza wykazał, że miąższość całego drzewa wynosiła 85 m³.

Wiadomości botaniczne podano także w pracy W. Kozłowskiego (profesora Szkoły Leśnej Praktycznej w Siekiernie) pt. „Słownik leśny, bartny, bursztyniarski i orylski” (tom 21). W. Kozłowski, podobnie jak M. Reumann, pracował dłuższy czas w lasach świętokrzyskich i jako przyrodnik interesował się roślinnością wykonując dla różnych zakładów naukowych i instytucji zielniki drzew i krzewów. W tym dziale podano lokalizację występowania modrzewia i innych drzew oraz krzewów, jak np. irgi, porzeczeki alpejskiej, wawrzyńka główkowego, wiciokrzewu-suchodrzewu, wiśni karłowatej i innych.

Począwszy od tomu 5 „Sylwan” zawierał dane organizacyjne i wykazy personalne najpierw w „Rocznikach korpusu leśnego Królestwa Polskiego”, a później w „Rocznikach administracji leśnej rządowej Kró-

leństwa Polskiego”. Podawano w nich podział organizacyjny wszystkich leśnych urzędów państwowych począwszy od Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, przez zarządy gubernialne, leśnictwa i strażę. W niektórych tomach podawano spisy stażystów, ruch służbowy pracowników administracji leśnej, nazwiska zmarłych leśników i wykazy osób, którym przyznano emeryturę.

Z prac publikowanych na łamach „Sylwana” można wysnuć wniosek o istniejących powiązaniach między Szkołą Szczególną Leśnictwa a redakcją „Sylwana”. Świadczy o tym plan pracy przyjęty przez redakcję (tom 4), który odzwierciedla plan wykładów na uczelni warszawskiej. Ponadto począwszy od tomu pierwszego podawano wiadomości o uczelni, a w następnych latach i o Szkole Leśnej Praktycznej, którą w 1826 r. przeniesiono z Lubochni nad Pilicą do leśnictwa Bodzentyn w Siekiernie. Kierownikiem ośrodka praktycznego w latach 1828—1831 był W. Kozłowski, który pełnił również obowiązki nadleśnego. Przeniesienie ośrodka do Siekierni miało na celu umożliwienie absolwentom uczelni warszawskiej zdobycie szerszej wiedzy leśnej w dobrze zagospodarowanych lasach z wielogatunkowymi drzewostanami. Projekt rozbudowy ośrodka nie został zrealizowany, gdyż władze zaborcze zamknęły go po stłumieniu Powstania Listopadowego. Myśl kształcenia leśników w lasach świętokrzyskich przetrwała do okresu późniejszego, bowiem władze carskie utworzyły pod koniec XIX wieku w Suchedniowie leśną szkołę rosyjską dla niższego personelu.

Wykaz organizacyjny świętokrzyskich lasów rządowych

Tabela 1

Leśnictwo	Ogólna pow. ha	Liczba straży	Liczba strażn. objazd.	Liczba strzelców	Liczba pomocników
1. Bodzentyn	20 871	5	2	19	11
2. Chlewiska	8 584	3	1	13	2
3. Ilża	26 566	5	2	20	10
4. Łagów	18 262	5	3	25	18
5. Kielce	12 386	4	3	17	11
6. Samsonów	17 773	5	2	20	5
7. Szydłowiec	11 426	4	2	15	5
razem	115 868	31	15	129	62

Z przytoczonych uwag wynika, że świętokrzyskie lasy rządowe, przeważnie służące potrzebom zakładów przemysłu górniczo-hutniczego, miały duże znaczenie w gospodarce narodowej Królestwa Polskiego, a rozwijana w nich działalność gospodarczo-leśna była przodująca w kraju. Na łamach „Sylwana” publikowane były poważne opracowania światłych leśników świętokrzyskich, dążących do eliminowania wprowadzonej bezkrytycznie wiedzy niemieckiej na rzecz tworzenia polskiej nauki leśnej, dostosowanej do warunków przyrodniczych Królestwa Polskiego.

Краткое содержание

На основании данных из старых тетрадей «Сильвана» автор представляет лесное хозяйство в Свентокшиских горах в XIX веке. Утверждает он, что свентокшиские правительственные леса играли важную роль в народном хозяйстве, а особенно в покрытии потребностей в топливе местной горнодобывающей и металлургической промышленности. Производился древесный уголь, древесная зола, поташ и смола, добывали также на их территории полезные ископаемые. Уровень ведения хозяйства в этих лесах был ведущим в стране. На страницах «Сильвана» публиковались многочисленные работы свентокшиских лесоводов.

Summary

On the basis of data taken from ancient copies of „Sylwan” author presents forest management in the Świętokrzyskie Mts. in XIXth century. He states that Świętokrzyskie state forests played an important role in national economy, particularly in meeting the demand for fuelwood of the local mining and metallurgic industry. Charcoal had been burned in them, wood ash, potash, and wood tar had been manufactured, and useful minerals extracted within their area. The status of management of these forests was leading in the country. Numerous papers by foresters from this region had been published in the columns of „Sylwan”.